

KİTAP İNCELEMESİ

Lütfü ÖZTÜRK*

Cihan Dura ve Hayriye Atik, **Bilgi Toplumu, Bilgi Ekonomisi ve Türkiye**, Literatür Yayınları No:72, Mart 2002, İstanbul.

Son yıllarda bilgi ve iletişim teknolojilerinde meydana gelen hızlı gelişmeler bir çok gelişmekte olan ülke gibi Türkiye’yi de yakından ilgilendirmektedir. Önümüzdeki yıllara damgasını vuracak gibi görünen ve Dijital Devrim olarak da adlandırılan bu yeni gelişmeler, üretim biçiminden günlük yaşama kadar bir çok şeyi görülmemiş bir hızla değiştirmektedir. Sanayi Devrimini uzaktan izlemenin bedelini ödemekte olan bir çok ülke, Dijital Devrime uyum sağlayamadıkları takdirde, gelecek yüzyılda bunun sıkıntılarını çekebilir. Gelişmiş ülkelerin bilgi ekonomisine geçtiği ve birer bilgi toplumu haline geldiği yüzyılımızda, gelişmekte olan ülkeler için yeni fırsatlar ortaya çıktığı gibi, bu ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasındaki gelişmişlik farkının gittikçe artması olasılığı da bulunmaktadır. Nitekim, uluslararası alanda yaşanan Dijital Uçurum her geçen yıl kendini daha fazla hissettirmekte ve bir çok gelişmiş ülkeyi OECD, G-8 ve Dünya Bankası gibi platformlarda, yalnızca bu sorunla mücadele için çeşitli fonlar oluşturmaya zorlamaktadır.

Bir çok ülke için artık, bilgi sektörüne yönelik politika oluşturmak ve bu politikaları ivedilikle hayata geçirmek ulusal bir sorun haline gelmiştir. Bu açıdan Türkiye gibi kısmen sanayileşmiş ülkeler için bilgi ekonomisine geçiş ve bilgi toplumu olma yolunda geleceğe yönelik politika belirlenmesinde her türlü çaba büyük bir önem arz etmektedir. Bu bakımdan, inceleme konusu yapılan kitapta, bilgi toplumu ve ekonomisi kavramları hem sosyolojik hem de ekonomik bağlamda ele alınarak, Türkiye’deki mevcut durumun bir incelemesi yapılmıştır. Kitapta, sorunların ortaya konulmasının yanı sıra, çözüm için gerekli önlemler de sunulmuştur. Bu nitelikleri nedeniyle kitap, hem Türkiye’de ulusal bilgi politikasının oluşturulmasına, hem de akademik anlamda bilgi toplumu ve ekonomisinin anlaşılmasına önemli katkılar sağlayabilir.

Yazarların bilgi toplumu ve ekonomisi ile ilgili eski çalışmalarına paralellik gösteren kitap toplam altı bölümden oluşmaktadır. *Sanayi Toplumundan Sanayi Sonrası Topluma Geçiş* başlığını taşıyan birinci bölümde, önemli sosyolog ve ekonomistlerin düşünceleri çerçevesinde sanayi toplumu ve sanayi sonrası toplum genel nitelikleri itibarıyla tanıtmaya çalışılmıştır. Yazarlar, bu bölümde, bilgi toplumunun sanayi toplumunun ardılı olarak aşamalı bir biçimde ortaya çıkışını farklı düşünürlerin öngörülleri ve analizleri çerçevesinde analitik olarak göstermeye

* Arş. Görv., Atatürk Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü

Makalenin geliş tarihi: Şubat 2003, kabul tarihi: Mayıs 2003

çalışılmışlardır. "Başlıca Teoriler" alt başlığı altında Marx, Schumpeter, Sombart, Weber, Aron ve Lederer gibi düşünürlerin kapitalist toplumun geleceğine ilişkin düşüncelerine değinilerek, bilgi toplumunun bir çok niteliğinin söz konusu düşünürler tarafından daha önce de öngörüldüğüne dikkat çekilmiştir. Örneğin, kapitalist toplum Marx veya Schumpeter'in öngördüğü gibi sosyalist bir topluma dönüşme de, bilgi toplumlarında düşünürlerin ifade ettikleri gibi işletmelerde işbölümü artmış ve araştırma ve geliştirme faaliyetleri önemli hale gelmiştir. Benzer şekilde, Weber de rasyonalizm ve bürokrasi gibi bilgi toplumunun bazı niteliklerini önceden tahmin edebilmiştir. "Sanayi Toplumu" alt başlığı altında, sanayi toplumunun teknokrasi ve iktisadi etkinlik gibi temel özellikleri Saint-Simon, Comte, Durkheim, Clark ve Bell gibi düşünürlerin görüşleri çerçevesinde anlatılmıştır. "Sanayi Sonrası Toplum" alt başlığı altında ise, sanayi toplumunun içinde bulunduğu dönüşümü tanımlamaya yönelik Gouldner, Stonier ve Roemer gibi toplum veya siyaset bilimcilerin düşüncelerinin yanı sıra, Porat, Masuda ve Bell gibi bir çok araştırmacının uygulamalı çalışmaları ele alınmıştır. Özellikle Bell'in Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Masuda'nın Japonya üzerine yaptığı çalışmalara ayrıntılı olarak yer verilerek, sanayi toplumu ile bilgi toplumu arasında bir karşılaştırma yapılmış ve sanayi sonrası topluma geçiş sırasında değişen temel değerler ifade edilmiştir.

Mal Üretiminden Hizmet Üretimine Geçiş başlığını taşıyan ikinci bölümde, ABD ve Avrupa Birliği (AB) gibi gelişmiş toplumlarda hizmet sektörünün gelişimi ve buna paralel olarak sosyo-ekonomik alanda yaşanan köklü dönüşümler incelenmiştir. Bu bölümde genel olarak bilgi sektörünün sanayi sonrası toplumlarda nasıl belirleyici bir sektör haline geldiği, çeşitli istatistiklerle gösterilmeye çalışılmıştır. Hizmetler sektörünün ABD ve AB ülkelerinde toplam istihdamda aldığı payın git-tikçe artması "Ana Sektörler İtibariyle Üretim ve İstihdam Eğilimleri" alt başlığında ele alınmıştır. Çeşitli araştırmacıların uygulamalı çalışmalarından örnekler verilerek ABD ve AB'deki istihdam ve üretimin hizmetler yönündeki değişme eğilimi gösterilmiş ve söz konusu eğilim Türkiye açısından da değerlendirilmiştir. Karşılaştırmalar sonucunda, Türkiye'de hizmetler sektörünün GSMH'dan aldığı payın sanayi sektöründe olduğu gibi ABD ve AB'nin oldukça gerisinde olduğu görülmektedir. "Meslek Eğilimleri" alt başlığında, yine ABD ve AB ülkelerinde mesleki açıdan bilgi sektörüne doğru yöneliş Machlup ve Bell gibi yazarların araştırmalarına yer verilerek gösterilmeye çalışılmıştır. Yapılan çalışmalara göre, söz konusu ülkelerde beyaz yakalı çalışanların toplam istihdamda aldıkları pay her geçen yıl artmaktadır.

Türkiye'de benzer değişimler görülmesine rağmen, beyaz yakalı gurubun toplam istihdamdaki yeri, ABD ve AB gibi gelişmiş ülkelerin çok gerisindedir. Yazarlar son olarak, sanayi sonrası toplumların içinde bulunduğu koşulları ve kendine özgü sorunları "Sanayi Sonrası Toplumun Kendine Özgü Sorunları" alt başlığı altında incelemiştir. Bilgi toplumunda eğitim, öğretim ve örgütlenme gibi konuların yanı sıra, kadınların işgücüne daha fazla katıldığı vurgulanmış ve kamu sektörünün ekonomide aldığı payın giderek artmasının nedenleri Wagner, Bird ve Kohl'un analizleri ışığında irdelenmiştir. Konuya Türkiye açısından bakıldığında ise yine bir çok yönden gerilerde kalındığı tespiti yapılmıştır.

Bilgi ve Teknolojinin Boyutları: *Bilgi* adlı üçüncü bölümde bilgi, bilimsel metot ve bilimsel bilginin tarihsel gelişimine genel hatları itibariyle değinilmiştir. Bu bölümde yazarlar önceki bölümlerde ifade edilen toplumsal ve ekonomik dönüşümlerin özünde yatan bilimsel bilginin daha iyi anlaşılmasını sağlamaya çalışmaktadır. Her biri tarih, felsefe, sosyoloji, psikoloji, antropoloji ve ekonomi gibi ayrı bir sosyal bilimin çalışma alanına giren bu bölümdeki konular başarılı bir biçimde özetlenmiştir. Son yüzyılda bilgisayar teknolojilerinde görülen hızlı gelişmelerin toplumsal yaşamda yarattığı değişimlere “Toplumsal Değişmenin İki Yönü: Değişimin Hızı ve Ölçek Değişmesi” alt başlığı altında yer verilmiş ve Parsons tarafından geliştirilen yapısal farklılaşma kavramının önemi üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda yazarlar, Türkiye’de bir çok kültürel değerdeki aşırı tutuculuğun ve görev dağılımındaki liyakati gözetmeme alışkanlığının devam etmesi halinde, yapısal değişimden beklenen refahın gelmeyebileceğine dikkat çekmişlerdir. “Bilgi Kavramı” alt başlığında ise bilginin çeşitli tanımları, türleri ve bilgi-toplum ilişkisi incelenmiştir. Bilgi kavramının felsefi sorunlarına değinilmeden, sıradan ve bilimsel bilgi gibi ayrımlar yapılarak bilgi toplumu bağlamındaki bilgi ile ne kastedildiği hakkında okuyucular aydınlatılmaya çalışılmıştır. Lewis’in bilgiyi belirleyen psikolojik ve sosyal faktörlerine değinildikten sonra bilimsel metodun tarihsel gelişimine “Bilimsel Metot” alt başlığı altında yer verilmiştir. Yazarlar, “Bilginin İlerlemesi: Bilgi Öncesi Topluluklar” alt başlığı altında Comte’un ve Lewis’in düşünceleri ışığında Türkiye’de bilgiyi ve dolayısıyla toplumsal gelişimi kısaca değerlendirmişlerdir. Yazarlar son olarak da, bilginin ölçülmesi ile ilgili gelişmeleri “Bilginin Ölçülmesi: Artış ve Farklılaşma” alt başlığı altında ele almışlardır.

Bilgi ve Teknolojinin Boyutları: *Teknoloji* başlığını taşıyan dördüncü bölümde üçüncü bölümde tanıtılan bilimsel bilginin eyleme veya güce dönüştüğü biçim olan teknoloji ile toplumsal gelişmeler arasındaki karşılıklı ilişkiler irdelenmiştir. “Bilim Toplulukları: Araştırma ve İcat” alt başlığı altında teknik bilginin Rönesans’tan Sanayi Devrimine kadar Avrupa’daki tarihsel gelişimi anlatılmıştır. Ayrıca, Bilimsel araştırmadan teknolojik araştırmaya ve ardından patentle teknik bilgiye dönüşen saf bilginin dönüşüm sürecine değinilmiş ve Lewis’in teknoloji konusundaki düşüncelerine yer verilmiştir. Teknolojik gelişmenin sosyal alanda yarattığı tepkilerin toplumsal yapı türlerine göre farklılaşmasına “Halkın Yenilikleri Benimsemesi” alt başlığında, teknoloji ile sosyal yaşam arasındaki karşılıklı ilişkiler ise “Teknoloji ve Kültür” adlı alt başlıkta incelenmiştir. Türkiye’nin teknoloji konusundaki yanlış tutumuna değinen yazarlar, ayrıca Japonya’nın başarısının altında yatan etkenleri de teknoloji bağlamında kısaca irdelenmiştir. Teknolojinin iktisadi kalkınma üzerindeki etkilerinin tartışıldığı *Teknoloji ve Ekonomik Gelişme* alt başlığı altında, teknolojiyi hesaba katmakta temel iktisat ekollerinin eksikliği ve Türkiye için uygun teknolojinin nasıl olabileceği konuları da ele alınmıştır.

Bilgi Toplumunun Parametreleri adını taşıyan beşinci bölümde bilgi toplumu, daha çok ölçülebilen nitelikler ile tanıtılmaya çalışılmıştır. Bu bölümde yazarlar daha çok bilgi toplumuyla ilgili ilk ve yakın zamana kadar yapılan önemli çalışmaları ele almışlardır. Bilgi toplumunun temel niteliklerini ölçmeye yönelik bilgi oranı, bilgi indeksi ve JIPDEC İndeksi gibi ölçüler ve bunların gelişmiş ülkelere yönelik uygulamaları “Bilgi Toplumunun Altyapı Parametreleri” ve bilgi sek-

töründeki gelişmeler ve buna bağlı olarak ortaya çıkan bilgi sınıfı *Bilgi Toplumunun Ekonomik Parametreleri* alt başlığı altında incelenmiştir. Ancak, son yıllarda geliştirilen bir çok yeni indekse yer verilmediğinden, bilgi toplumu ile ilgili uluslararası karşılaştırmalar yalnızca ABD, AB ve Japonya gibi gelişmiş ülkeler üzerinde yoğunlaşmıştır. Ayrıca, bilgi toplumu göstergeleri yalnızca girdi düzeyinde ele alınmış ve bilgi ve iletişim teknolojileri gibi çıktı düzeyindeki araştırmalara ise değinilmemiştir. Yazarlar son olarak, *Araştırma ve Geliştirme Faaliyetleri* alt başlığı altında bilgi toplumunun önemli bir bileşeni olan araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) faaliyetlerini ABD, AB ve Türkiye bağlamında çeşitli istatistikler yardımıyla tartışmıştır. Sonuç olarak, Türkiye’de Ar-Ge harcamalarının ve bu sektörde istihdam edilenlerin bir çok ülkeye göre düşük oluşuna bir kez daha dikkat çekilmiştir.

Türkiye’de Hizmet, Bilgi ve Eğitim Sektörleri Üzerine Analizler başlığını taşıyan altıncı ve son bölümde Türkiye’nin bilgi toplumu kriterleri ölçüsünde genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Tarım, sanayi ve hizmetler sektörünün yanında dördüncü bir sektör olarak ortaya çıkan bilgi sektörünün Türkiye’deki durumu “Hizmet ve Bilgi Sektörlerinin Gelişimi” alt başlığı altında değerlendirilmiştir. Türkiye’nin bir hizmet ekonomisi olarak adlandırılmayacağına dikkat çekilerek, bu aşamaya geçilebilmesi için tarım sektöründeki istihdamın sanayi ve hizmet sektörüne kaydırılması gereğine işaret edilmiştir. 1993 yılı rakamlarına göre Türkiye’nin bilgi sektörü açısından bir çok gelişmekte olan ülkenin de gerisinde kalmış olduğu vurgulanmıştır. “Eğitim ve Öğretim” alt başlığında gelişmiş ülkeler ve Türkiye’nin bilgi toplumuna yönelik eğitim politikaları karşılaştırılmış ve üniversitelerin bilgi toplumundaki önemine değinilmiştir. Yazarlar, Türkiye’de eğitime ayrılan kaynağın azaltılması gibi yanlışlara dikkat çekmişler ve Ulu Önder Atatürk’ün ulusal eğitim politikasından sapmadan, her alanda akla ve bilime yönelme gerekliliğini bir kez daha vurgulamışlardır.

Kitaba, çalışma boyunca kullanılan sınıflandırmaların ve tabloların ayrıntıları eklenmiştir. Ayrıca, en son 1993 tarihine kadar olmasına rağmen, bir çok ülke ve Türkiye için istihdamın sektörel dağılımı, Ar-Ge harcamaları, okullaşma oranları ve bilgi indeksi değişkenleri gibi çeşitli istatistikler tablolar halinde verilmiştir. Kaynaklar kısmında konuyla ilgili Türkçe ve yabancı dillerde kitap, makale ve diğer yazılı eserlere genişçe yer ayrılmıştır.

Sonuç olarak, yazarlara göre Türkiye açısından bilgi toplumuna giden yol, iktisadi ve sosyal alanda sanayileşmekten ve rasyonelleşmekten geçmektedir. Bilgi toplumuna geçiş, bir doktrin veya ideoloji sorunu değil, rasyonel ve bilimsel davranış sorunudur. Bilimsel davranış ve buna bağlantılı olarak iktisadi etkinlik anlayışı toplumun her kesiminde benimsenmedikçe, Türkiye’nin bilgi toplumuna doğru ilerlemesi mümkün görünmemektedir. Bu nedenle, Türkiye’de öncelikle bilimsel bilginin değerinin anlaşılması, bilimsel metodun özümsemesi ve bilginin üretilebilmesi için gerekli koşulların sağlanması gerekmektedir. Yine, bilinçsiz yapılan teknoloji ithalatının sakıncalarına değinen yazarlar, benzer şekilde Türkiye’de Ar-Ge faaliyetlerine yapılan yatırımların ve bilgi sektörünün toplam üretimdeki payının düşüklüğünü de vurgulamışlardır. Bunların yanı sıra, eğitim ve öğretim faaliyetlerinin “aklı hür, vicdanı hür nesiller yetiştirmek”ten uzaklaşmaya başlamasının

Türkiye'yi bilgi toplumunun dışında farklı yönere götürebileceğine de dikkat çekmişlerdir. Özetle yazarlar bu çalışmalarında, dünya deneyimleri ışığında mevcut durumun genel bir değerlendirmesini yaparak, Türkiye'nin bilgi toplumuna erişebilmesi için -akla ve bilime dayanan- bir yol haritası çizmeye çalışmışlardır.